

ланцюг у розкритті відчуття страху більше пов'язано зі станом самотності. Зображення предметного світу у віршах української поетки вирізняється актуалізацією суб'єктивності вираження переживань ліричної героїні, а у віршах російської – через об'єкти зовнішнього світу рисами характеру й емоціями. У статті в осмисленні теми зроблено певний крок до порівняльного аналізу феномену страху в поезіях С. Йовенко і Б. Ахмадуліної, визначено напрям подальшого його поглиблення із залученням текстів і названих поеток, й інших авторів-жінок, творчість яких вирізняється специфічним емоційно-почуттєвим сприйняттям дійсності в контексті творчості шістдесятників за новітніми методиками дослідження, які скорельовані на психологію та психоаналіз.

#### *Джерела та література*

1. Ахмадуліна Б. Свеча / Б. Ахмадуліна. – М. : Сов. Россия, 1977. – 160 с.
2. Ахмадуліна Б. Сад / Б. Ахмадуліна. – М. : Сов. писатель, 1987. – 160 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
4. Йовенко С. Любов і смерть / С. Йовенко. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 720 с.
5. Карсон Р. Аномальная психология / Р. Карсон, Дж. Батчер, С. Минека. – 11-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 1167 с.
6. Левицкий С. А. Трагедия свободы / С. А. Левицкий. – М. : Канон, 1995. – 512 с.
7. Мазур А. В. Страх як психологічна проблема особистості / А. В. Мазур // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 3. – С. 25–28.
8. Фрэнклин Р. Мотивация поведения / Р. Фрэнклин. – СПб. : Питер, 2003. – 651 с.

**Смаглий И. Феномен страха в поэзиях С. Йовенко и Б. Ахмадулиной.** В статье рассматривается феномен страха в поэзиях С. Йовенко и Б. Ахмадулиной, специфика художественного его выражения (общее и отличное). Осмысливается характер поэтического выявления страха, тревоги, фобий с позиций психологии и психоанализа.

**Ключевые слова:** сравнительный анализ, метафора, страх, тревога, фобия, подсознательное, сон.

**Smaglyi I. The Phenomenon of Fear in the Poetry of S. Yovenko and B. Ahmadulina.** In the article was considered the phenomenon of fear in the poetry of S. Yovenko and B. Ahmadulina, specificity its art locution (general and different). Was comprehend the character of poetic education of fear, anxiety, phobias from position of psychology and psychoanalysis.

**Key words:** comparative analysis, metaphor, fear, anxiety, phobia, subconscious, dream.

Стаття надійшла до редколегії  
17.01.2013 р.

УДК 823.162.1-3.09

**Світлана Сухарєва**

### **Фабіян Бірковський і розвиток похоронної проповіді в епоху бароко**

У статті проаналізовано польськомовну парадигму похоронних проповідей XVII ст., присвячених проблематиці Брестської унії. Особливу увагу звернено на проповідницьку діяльність Фабіяна Бірковського, представника католицького напрямку полемічної гомілетики, на основі якої будувалися подальші зразки барокового проповідництва. Визначено структуру й художні засоби відтворення полеміки в похоронних проповідях, їх смислову наповненість і риторичну спрямованість. Зазначено перехідні проповідницькі аспекти добарокового та барокового періодів.

**Ключові слова:** апологетика, похоронна енкномія, доксологічні мотиви, наслідування, полемічний дискурс.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Отаннім десятиліттям зросла потреба суспільства в розкодуванні герменевтики текстів, створених на межі богослів'я і художнього письменства. З огляду на це, особливої уваги літературознавців заслуговують різні жанри полемічної прози XVII ст., зокрема польськомовні похоронні енкномії. **Мета** публікації – схарактеризувати етапи розвитку барокової похоронної проповіді та ролі Фабіяна Бірковського в становленні цього виду полемічних писань.

**Аналіз останніх досліджень цієї теми.** Тема давнього проповідництва неодноразово ставала об'єктом дослідження визначних вітчизняних і зарубіжних учених. Їй присвячували роботи Іван Франко, Олександр Брюкнер, Дмитро Чижевський, Григорій Грабович, Наталія Поплавська, Любов Олійник, Ганна Чуба, Мирослав Королько, Доброслава Платт та ін. Досліджено окремі енконімії, проповідницькі мотиви, жанри тощо. На цьому тлі очевидно є потреба вивчення польськомовних похоронних енконімії XVII ст. як особливого виду полемічних писань.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Кінець XVI ст. став переломною віхою в розвитку польських проповідницьких текстів, які спочатку не виходили поза межі синкретичної традиції, церковного канону та єдиної латинськомовної парадигми. Видання проповідей польською мовою почали практикувати у 80-х рр. XVI ст. Їм передувала загальноєвропейська ораторська традиція, яка прижилася на території Речі Посполитої внаслідок її багатонаціонального й наслідувального, інакше кажучи – міметичного, характеру тодішньої літератури, єдності риторичних засад тощо.

Передусім мається на увазі традиція проповідництва, сформована в єзуїтській та домініканській католицьких школах. Її найвизначнішими представниками в XIV–XV ст. стали флорентійський домініканець Ієронім Савонарола з його пізнішими перекладеними гоміліями на численні європейські мови та не менш погрозливий домініканський «Ангел Апокаліпису» Вінцент Феррерій. У XVI ст. послідовниками проповідницької школи домініканців стали єзуїти на чолі з їх засновником Ігнатієм Лойолою.

Концепція загрозливих передбачень щодо можливої загибелі Речі Посполитої найяскравіше проявилася у творчому доробку королівського проповідника, єзуїта Петра Скарги [8]. Його ораторська майстерність лягла в основу творення наступної, барокової епохи польськомовної гомілетики.

Найвизначнішими гомілетами Речі Посполитої в XVII ст. були домініканці Фаб'ян Бірковський та Яцек Міяковський – наступники Петра Скарги в ранзі королівських проповідників, єзуїт Томаш Млодзяновський, кармеліт Анджей Кохановський, августинець Ян Хризостом Голембйовський, луцький єпископ, а пізніше гнезненський архієпископ Ян Стефан Виджга, представники віленського православного братства Леонтій Карпович, Мелетій Смотрицький, унійний проповідник Войцех Кортиський та ін.

У цей період польське проповідництво розширило свої горизонти в жанровому аспекті, адже однаковою мірою проповідницькі мотиви розвивалися в учительних Євангеліях, богословських трактатах, похоронних енконіміях, катехитичних творах, проповідях у сенаті та на честь короля, гомілії в межах неділь літургійного року тощо. Новою гомілетичною формою стали так звані колядні проповіді, де кожна із частин вважалася прозовою колядкою, зверненою до окремого суспільного стану. Прикладом такої гомілії, проголошеної в післяріздвяний період «ходіння священиків із колядою», може слугувати «Kokosz ranom krakowianom w kazaniu za kolędę dana» Яцека Міяковського, проголошена в Маріацькому костелі Кракова 1647 р., яка складається з дев'яти коляд різного плану – від жартівливого чи осуджуючого до вознесеного тону [6].

У цьому проповідницькому багатоголосі похоронні енконімії вирізнялися особливим полемічним патосом, концептичною образністю, риторично зумовленою структурою. «Незважаючи на різні роки видань і перевидань, різні полемічні школи та індивідуальний стиль кожного з письменників, у гоміліях простежується загальна сюжетна спрямованість, подібні елементи побутового характеру, які дозволяють визначити похоронні проповіді як окремий різновид полемічних орацій. Відповідно ці твори мають подібну структуру та художньо-образні засоби» [1, с. 89].

Період зародження цього виду польськомовних гомілій докладно описала Доброслава Платт у роботі «Похоронні проповіді на межі XVI і XVII ст. З історії старопольської прози» (1992). Зокрема, дослідниця зазначала: «Саме в вісімдесятих роках XVI століття розпочинається практика друкування польських похоронних проповідей Того самого року, коли Бялобжеський проголосив проповідь на честь Зигмунда Августа, отець Щенсний Скаржинський віддав до друку “Проповідь на жалобній урочистості її милості польської королівни Катерини Ягелівни”. На похороні Стефана Баторія (1586) серед інших виступив із промовою отець Ієронім Поводовський, проповідь якого була видана в 1588 р. під назвою “На похороні Стефана Великого, польського короля” і відтоді ніхто вже не вважав, що проголошення проповіді на честь короля в польськомовній версії недоречне. Від цього моменту в друкарні Пйотрковчика у Кракові, як і в інших друкарнях, почало з'являтися щораз більше польських проповідей» [7, с. 8].

Зародження польськомовних похоронних енконімії полемічного характеру датується 1592 р. На похороні третьої дружини Христофора Миколая Радзивіла отець Станіслав Гроджицький широко представив догматичне вчення католицької церкви про чистилище, таким чином відійшовши від загальноприйнятої схеми похоронних гомілій і okazійно в друкованій версії, залучивши до дискусії на цю тему представників православ'я, реформації та контрреформації.

Бароко внесло свої корективи в розуміння художньої образності, надавши їй антитетичної фігуральності, так званої «згідної незгідності». Про епоху барокового концептизму в проповіді, який однозначно давав змогу зараховувати гомілетичні твори, зокрема й похоронні, до художньої літератури, Олександр Брюкнер з осудом писав: «У благому почутті тріумфу не чулося голосу Іова і заклику Єремії. Були красномовні проповідники, палкі патріоти, та не вистачало пророків падіння саме в той час, коли державні усті починали валитися. Проповідники осуджували чвари й недоліки приватних осіб, картали ясновельможних трибунальних суддів за підкуп, а славне коронне військо за безжалюсний грабіж і здирство селян та міщан. Їх вражало падіння Кам'яця, у стіни якого на хвилях крові і сліз невинно гноблених людей приплив турецький тюрбан, нарікали на поширення єврейства, на розкіш і надмір панів та на визискування підданих, на загальне пияцтво; зрештою догоджали слухачам, їх марнославству і гордості. Наприклад, їхні похоронні проповіді були бридким, жахливим, одурманювальним кадиллом... Польське проповідництво швидко сходило з висот Скарги» [3, s. 224–225].

На думку дослідника, винятком залишалися хіба що єзуїтські проповіді, які далі дотримувалися давнього проповідницького канону, але і в їх середовищі відчувалися помітні барокові впливи. Однак цей противник концепту визнавав, що львів'янин Фабіян Бірковський, якого заслужено вважають основоположником полемічної похоронної проповіді, обізнаністю не поступався самому Петрові Скарзі, а «ораторським талантом, вогнем і палкістю» перевершив свого попередника [3, s. 225]. Перевагою авторського стилю Фабіяна Бірковського була вишукана алегорія, символічний виклад, довірливе звертання до слухача (читача) його власною мовою та мовою оточення, алюзії, пов'язані зі щоденними заняттями, інакше кажучи – опис сакрального світським способом.

Найвідомішою похоронною енконімією полемічного звучання можна вважати виступ Фабіяна Бірковського на похороні Петра Скарги 1612 р., який у друкованій версії побачив світ 1615-го під назвою «На похороні велебного отця Петра Скарги, богослова Ісусового Товариства, визначного проповідника при дворі найсвітлішого і непереможного монарха Зигмунда III» [2]. Ця похоронна орація Фабіяна Бірковського набула такої значної популярності, що сприяла його призначенню проповідником при дворі короля Владислава IV у Варшаві й відкрила домініканцеві широкі ворота для подальшого ієрархічного росту.

Похоронна проповідь Фабіяна Бірковського мала широкий геополітичний спектр: «Pierwszą ozdobą kaznodziei jest, iż w oczach ludzkich porywa się na ogień. Winien być jak ogień: czystym, jasnym i gorejącym... Kapłani wnet jak aniołowie, wnet jak pioruny szybko i szeroko wolę boską roznoszą. Oni od Japonów, wysp filipińskich i Moluk, jakby na przechadzkę zbiegali... Nie przez mowców słowa bożego państwo greckie zginęło. Błogo było Carogrodowi, gdy widział na mownicy Chryzostoma, Grzegorza i innych patryarchów. Nie stało tych – wnet Nestroyusze, Cerularyowie się wznieśli, którzy mówili dla pochlebstwa, dogody łaskom cesarskim i co innego przed oczyma mieli, niż prawdę» [2, s. 2].

В енконімії багатогранно обіграно концепт вогню, який слугував прообразом священика загалом та померлого Петра Скарги зокрема. Його кульмінаційною фазою можна вважати думку про хрещення вогнем, що було нечуваним досі образом, побудованим на зразок хрещення водою та Святим Духом. Малося на увазі набуття особою рис пророка та цілителя людських душ. Письменник асоціював цей концептичний зворот із прообразною сутністю пророка Іллі, вогнем, яким оживив Бог вуста Ісаї, сонячним світлом, що зігріває все довкола, вогнем ангельської чистоти, душею в тілі.

Зважаючи на різнопланову символічність вогню у Святому Письмі, письменник обґрунтував множинність цього образу в описі життя проповідника. Викладаючи біографію померлого, він указував: «Nierychło takiego kaznodzieję Polska nasza obaczy, który serca ludzkie trzymał w ręku swych i obracał nimi kędy chciał przez dziwną a jemu tylko daną wymowę» [2, s. 17]. Біблійна герменевтичність його висловлювань свідчила про богословську освіченість автора та художню довершеність його слова.

Письменник увів у гомілетичний виклад ще один новаторський антропологічний образ – Петра Златоуста, на зразок святого Йоана Златоуста, за рахунок цього провівши крізь сюжет свого твору ще

один асоціативний ряд, присвячений темі апостольства. При цьому вогонь із вітваря, себто літургичне дійство та Пресвяті дари мали слугувати джерелом натхнення для Апостола, яким був Петро Скарга.

Проповідь традиційно закінчується жалобним гімном на честь покійника та закликом до живих про навернення в лоно істинної церкви. Кінець твору нагадує апостольські завершальні доксології з Нового Заповіту. Подібну структуру мали також похоронні проповіді Мелетія Смотрицького, Леонтія Карповича, Войцеха Кортиського та інших представників барокової гомілетики XVII ст.

Окрім проповіді Фабіяна Бірковського на похороні Петра Скарги, відомі інші його твори: табірні проповіді про Богородицю, «Кавалерський хрест або пам'ять про високонародженого його милість пана брата Варфоломія Новодворського...», «Ян Кароль Ходкевич і Ян Вейгер, вельможні, відважні, побожні воєводи», «Безсмертні квіти королівських корон, або пам'ять про найсвітлішого монарха Зигмунда III, польського і шведського короля...», «Проповіді про таємні науки...», «Подяка Господу Богу за заспокоєння Корони і Литовського князівства», «Проповіді на неділі та свята» тощо.

Як зазначає Олександр Брюкнер, проповідництво Фабіяна Бірковського було першими пагінцями, з якого проросла буйна барокова гомілетика, проте вже в його проповідях знаходимо всі її найтипівші ознаки. Отож, творчість Бірковського потрібно розглядати як окреме неповторне явище в літературі українсько-польського культурного пограниччя і як складову частину явища полемічної похоронної гомілетики, яка мала багатонаціональне підґрунтя.

**Висновки й перспективи подальших досліджень.** Ураховуючи особливості періоду становлення польськомовної похоронної енкониї в умовах ведення полемічного диспуту та особливості авторського стилю Фабіяна Бірковського, можна вважати, що на основі проповідницького надбання цього визначного письменника виникло ціле покоління проповідників із концептичним типом мислення. Творчість Фабіяна Бірковського витончена у словесному плані й багатогранна, проте на сьогодні малодосліджена, тому спонукає до подальшого її вивчення на пограниччі культур у межах єдиної Речі Посполитої XVII ст.

#### *Джерела та література*

1. Сухарева С. В. Жанрова своєрідність польськомовних похоронних проповідей XVII століття в Україні / Світлана Сухарева // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2012. – № 26. – Ч. 1. – С. 88–95.
2. Birkowski F. Na pogrzebie wielebnego ojca x. Piotra Skargi Theologa Societatis Jesu, Wielkiego Kaznodzieję na Dworze Najaśniejszego i niezwycciónego Monarchy Zygmunta III / Fabian Birkowski. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1615. – 34 s.
3. Brückner A. Dzieje kultury polskiej. – T. II. Polska u szczytu potęgi / Aleksander Brückner. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1930. – 663 s.
4. Czuba H. Українська проза казодзійська в другій половині XVI століття / Hanna Czuba // Gatunki mowy i ich ewolucja. – T. 1 : Mowy piękno wielorakie / red. D. Ostaszewskiej. – Katowice : Wyd-wo Un-tu Śląskiego, 2000. – S. 257–264.
5. Kortyski W. Widok potyczki wygranej, zawodu dopędzonego, wiary dotrzymanej od przewielebnego w Chrystusie Jego Mości Ojca Meletiusa Smotryckiego Archiepiskopa Hierapolińskiego Archimandryty Dermańskiego, na jegoż pogrzebie / Wojciech Kortyski. – Wilno : Typ. Akad. T-wa Jezusowego, 1634. – S. A–S2.
6. Mijakowski J. Kokosz Panom Krakowianom w kazaniu za kołędę dana / Jacek Mijakowski / oprac. R. Mazurkiewicz. – B-ka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej. – T. 3. – Warszawa : Neriton, 2008. – 124 [1] s.
7. Platt D. Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej / Dobrosława Platt. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum, 1992. – 185 s.
8. Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących / Piotr Skarga. – Kraków : Druk. Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – S. 294–381.
9. Smotrzycki M. Kazanie na znamienity pogrzeb Leontego Karpowicza, nominata episkopa włodzińskiego i brzeskiego przez Melecjusza Smotrzyckiego odprawowane w Wilnie 2 XI 1620 / Melecjusz Smotrzycki. – Wilno : Druk. Bractwa Świętego Ducha, 1620. – 28 s.

**Сухарева С. Фабиян Бирковский и развитие погребальной проповеди в эпоху барокко.** В статье проанализирована польскоязычная парадигма погребальных проповедей XVII века, посвященных проблематике Брестской унии. Особое внимание обращено на проповедническую деятельность Фабияна Бирковского, представителя католического направления полемической гомілетики, на основе которой строились последующие образцы барочного проповедничества. Определены структура и методы воспроизведения полемики в погребальных проповедях, их смысловая наполненность и риторическая направленность. Указаны переходные проповеднические аспекты добарочного и барочного периодов.

**Ключевые слова:** аполетика, похоронная энкониия, доксологические мотивы, подражание, полемический дискурс.

**Sukhareva S. Fabian Birkovskii and the Development of a Funeral Sermon in the Baroque Epoch.** The Polish paradigm of a funeral sermons of the XVII century dedicated to the problems of the Brest Union is analyzed in the article. Special attention is paid to the preaching of Fabian Birkowskii, the representative of the catholic polemical homiletics direction, on its basis the following samples of Baroque peaching were constracted. It's also defined the structure and artistic facilities of polemic reproduction in the funeral sermons, their semantic fulness and rhetorical focus. Transferred preaching aspects before and in the Baroque periods are mentioned.

**Key words:** apologetics, funeral enconimy, motives of doxology, imitations, polemical discourse.

Стаття надійшла до редколегії  
14.01.2013 р.

УДК 82.091

Оксана Трухан

### **Катастрофізм як каталізатор жанрової трансформації (на прикладі документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»)**

У статті викладено спостереження над формами художнього зображення катастрофічного дискурсу, зокрема вивчено жанрову своєрідність «роману-свідчення» білоруської письменниці С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» та документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль». Досліджено роль автора в обраних документально-художніх взірцях. Визначено типологічні збіги та розбіжності, генетичні спорідненості в цих творах, які спричинилися потребою появи нових форм художнього зображення катастрофічного дискурсу в літературі XX та XXI ст. Обраний літературний матеріал розглядається як приклад віддзеркалення технократичної й антропологічної кризи нашої доби, що призвела до нових пошуків у літературі, зокрема до жанрових модифікацій.

**Ключові слова:** катастрофізм, жанрові модифікації, «жанр голосів», автор-оповідач, типологічні збіги, генетична спорідненість, Ю. Щербак, С. Алексієвич.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Наприкінці XX – на початку XXI ст. людство зіткнулося з низкою актуальних проблем: взаємодія цивілізацій, прірва між ціннісними орієнтаціями, яка сьогодні настільки глибока, що може стати джерелом протистоянь, які здатні призвести до кінця існування людства. Проблема катастрофізму в сучасному світі продукує глибоке зацікавлення філософів і вчених. Варто нагадати, що над загрозою технократичних катастроф для людства задумувалися філософи М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. Еллюль та ін. Звичайно, література теж не стояла осторонь і долучалася до осмислення цих питань. Апокаліптичні мотиви звучали у творах Г. Сквороди, М. Гоголя, М. Булгакова, П. Тичини, Т. Осьмачки. Висвітлення явищ катастрофізму в літературі досліджували такі українські науковці, як В. Моренець, О. Астаф'єв, О. Харлан та ін. Так, український філолог О. Харлан обґрунтовано виділила основні філософсько-естетичні моделі катастрофізму (історіософську, антропологічну, технократичну). У своїх наукових пошуках ми докладно зупинимось на останньому з названих чинників.

**Мета та завдання.** Мета нашого дослідження полягає в спостереженні над формами художнього зображення катастрофічного дискурсу, зокрема вивченні жанрової своєрідності «роману-свідчення» білоруської письменниці С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» та документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль». У статті спробуємо визначити природу жанрових різновидів і модифікацій цих літературних текстів, які спричинилися потребою появи нових форм художнього зображення атомної катастрофи в літературі XX та XXI ст. Спробуємо також дослідити роль автора в обраних документально-художніх взірцях. Визначимо типологічні збіги та розбіжності, генетичні спорідненості в цих творах. Предметом наукових пошуків обрано катастрофізм як історичну та суспільно-моральну передумову, що привела до нових пошуків у літературі, зокрема до жанрових модифікацій.